

ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ НА ДОНБАСІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 40-х – У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 80-х РОКІВ ХХ СТ.

Стаття містить аналіз демографічних процесів на Донбасі у другій половині 40-х – у першій половині 80-х років ХХ ст. Визначаються причини і характер міжетнічних конфліктів в умовах прискорення процесу урбанізації.

Ключові слова: демографія, депортації, урбанізація, конфлікт, Донбас.

Спрямування демографічних процесів на Донбасі визначалося прагненням радянського уряду якомога швидше відновити промисловість регіону, зруйновану під час війни з Німеччиною та її союзниками. Для залучення працівників до робіт з відбудови використовувалися зовнішні міграції населення, які здійснювалися за рахунок проведення оргнаборів, депортацій, спрямування репатрійованих та інтернованих, розконвойованих та амністованих осіб. Крім того, для роботи на Донбасі залучалися відносно великі контингенти військовополонених та в'язнів.

Зосередження у регіоні великої кількості представників різних етнічних груп в умовах зростаючого рівня урбанізації створювало умови як для співпраці між ними, так і для загострення міжетнічних конфліктів. Необхідність забезпечити плідну співпрацю великої кількості робітників тягнула за собою використання різних методів закріплення переміщеного населення на новому місці проживання. Цей процес супроводжувався шаленою агітаційною кампанією, що мала на меті закріпити у свідомості населення Донбасу уявлення про край як про передовий регіон у справі будівництва майбутнього комуністичного суспільства.

Окремі аспекти означених проблем висвітлено на сторінках наукових досліджень. Так, дисертацію М. А. Алфьорова [1] при-

свячено дослідженню міграційних процесів та їхнього впливу на соціально-економічний розвиток Донбасу в 1939–1959 рр. У дослідженні показано формування основних засад міграційної політики та її реалізація в Донбасі, вплив на соціально-економічний розвиток і стан населення напередодні Великої Вітчизняної війни. Виявлено особливості міграційних процесів в Донбасі під час Великої Вітчизняної війни, наслідки воєнної депопуляції населення для демографічного та соціально-економічного розвитку регіону, встановлено взаємозв'язок і взаємовплив зовнішніх міграцій та соціально-економічного розвитку регіону, розкрито методи здійснення міграційної політики в Донбасі. М. К. Лобода [2] виявила особливості використання трудових ресурсів у відбудові важкої промисловості України, наголошуючи, що проведення масштабних відбудовчих робіт проводилося з широким використанням насильницьких методів для залученням працівників.

Стратегічне значення ресурсів Донбасу для ведення бойових дій та розвитку господарства країни було причиною надзвичайної зацікавленості радянського уряду у відбудові його промисловості. Вже у перші місяці після визволення Донбасу до регіону були спрямовані відбудовчі загони з молоді – учнів шкіл ФЗН та ремісничих училищ для відбудови підприємств Донбасу. Постанова РНК УРСР «Про організацію видобутку вугілля і відбудову шахт Донбасу» від 15 лютого 1943 р. і Постанова ДКО «Про відбудову вугільних шахт Донбасу» від 22 лютого 1943 р. передбачали, з огляду на бойові дії, виконання відбудовчих робіт місцевими робітниками та службовцями. Однак мобілізація місцевих працівників проходила з великими труднощами і не могла забезпечити прискорену відбудову підприємств і шахт. Це призвело до масштабного залучення працівників з-поза меж Донбасу, що призводило до зміни складу населення та розширення мережі і меж населених пунктів.

26 жовтня 1943 р. було прийнято постанову ДКО «Про першочергові заходи з відбудови вугільної промисловості Донбасу», що зобов'язувала РНК УРСР, ЦК КП(б)У та інші установи мобілізувати для робіт з відбудови шахт 125 тис. осіб із числа працездатного сільського населення, у тому числі 100 тис. чоловік з УРСР. Протягом жовтня-листопада 1943 р. НКО мав мобілізувати 50 тис. призовників старшого віку для проведення робіт по відбу-

дові шахт Донбасу [3, арк. 9, 156, 213]. Чисельність населення Донбасу на грудень 1943 р. досягла 25774007 осіб. У Сталінській області на 1 грудня 1943 р. нараховувалося 1577603 чол. Протягом грудня 1943 р. до області прибуло 123303 особи. Загальна чисельність жителів області склала 1701306 осіб (54,8 % від чисельності населення області у 1941 р.) з цієї кількості людей 1144587 чол. проживали у сільській місцевості. До січня 1944 р. на підприємства вугільної промисловості було мобілізовано зі Сталінської області 36946 чол., Сумської – 647 чол., Миколаївської – 1820 чол., Запорізької – 1530 чол. [4, арк. 17] Але ця кількість робітників не могла забезпечити потреби Донбасу у робочій силі. Екстенсивний розвиток промисловості, вкрай низький рівень механізації виробництва зумовлювали зростаючу потребу у працівниках.

Загостренню соціальних конфліктів сприяло прибуття переселенців із західноукраїнських областей та з територій, що відійшли до Польщі. Ці конфлікти спалахували в умовах нестачі житлової площі. Їхнє посилення обумовлювалося формуванням радянською пропагандою негативного образу західноукраїнських жителів в умовах протистояння з УПА.

З квітня до вересня 1945 р. в Донбас прибуло близько 4,3 тис. родин українського населення із земель, що відійшли до Польщі. На 1 липня 1948 р. з Ворошиловградської області вибуло за дозволом 70 родин у складі з 385 осіб, у той же час без офіційного дозволу виїхали 1019 родини, в яких нараховувалося 4762 особи, або 75,6 % всіх прибулих в область. Залишилися на новому місці проживання 289 родин, які нараховували 1170 осіб. Із Сталінської області на цей же час за дозволом вибуло 65 родин, в яких було 259 осіб, а без дозволу 2301 родина у складі 16282 особи (75,5 %), віддали перевагу новому місцю проживання 678 родин, які нараховували 2660 осіб. На 1 січня 1949 р. з Ворошиловградської області без дозволу вибуло 4736 осіб (74,8 % вибуття), у той же час з дозволу залишили територію області 70 родин (383 особи). На території області залишилося 270 родин колишніх переселенців з території Польщі у складі 1196 осіб. На території Сталінської області було зафіксовано, що без дозволу залишила місця проживання 2291 родина (16342 особи), або 75,2 %. [5, арк. 123].

Значна частина переселенців скаржилася на незадовільні житлово-соціальні умови на місцях поселень. Цих людей найчастіше

підселяли до помешкань місцевих колгоспників, частина яких негативно сприймала зміну умов проживання, що призводило до конфліктів із переселенцями [6, арк. 17–18]. Звичайно, житлові умови визначалися складними реаліями воєнного та повоєнного часу, але частина будинків, офіційно споруджених для переселенців, передавалася місцевим чиновникам, які самовільно розпоряджалися спорудженою житловою площею. Велика частина вцілілих помешкань була самовільно привласнена місцевими жителями Сталінської та Ворошиловградської областей, причому деякі з будинків призначалися для переселенців і враховувалися у планах по їхньому розміщенню на нових територіях. У звітній документації радянських органів відзначалося, що у випадку розміщення прибулих у будинках відповідно до плану, це вдалося б зробити у повному обсязі. Але місцеві колгоспники відмовлялися передати захоплене житло [6, арк. 70].

Співставлення даних щодо кількості підготовленої і переданої переселенцям житлової площі із кількістю переселенців з польських земель приблизно відповідає числу осіб, що залишилися на постійне проживання на донбаських землях. Більша частина переселенців віддала перевагу поверненню на територію західноукраїнських областей. Незадовільні побутові умови, загострення конфліктів із місцевими жителями були причиною того, що впродовж другої половини 1940-х років значна частина (близько 70 % прибулих) переселенців повернулася до західноукраїнських областей.

Впродовж голоду 1946–1947 рр. Донбас з гарантованим забезпеченням робітників підприємств продовольчими товарами приваблював працівників. Протягом другої половини 1946 р. до регіону прибувало 22–32 тис. осіб щомісяця, а у першій половині 1947 р. – 15–25 тис. осіб щомісячно. 21 травня 1947 р. було прийнято постанову Ради Міністрів СРСР «Про порядок проведення організованого набору робітників», згідно з якою голови колгоспів повинні були надавати допомогу уповноваженим з набору у колгоспах, не перешкоджати колгоспникам виїжджати разом з родинами. Членам родин вербованих робітників надавалися певні пільги. У розпал голодомору 1947 р. чисельність прибулих дещо зменшилася, але й при цьому досягла у Ворошиловградській області 151330, [7, арк. 68, 122, 179, 232], а у Сталінській – 258271 особи [8, арк. 41, 98, 154, 289]. У першу чер-

гу це були молоді люди, мобілізовані до шкіл ФЗН і ремісничих училищ та за оргнаборами, які прибували на відбудову шахт, металургійних та коксохімічних заводів.

Гостра нестача трудових ресурсів зумовила залучення жінок до робіт, пов'язаних із важкою фізичною працею. У 1947 р. у вугільній промисловості республіки працювали 35,5 % жінок. Відсутність соціально-побутових умов та тяжкі умови праці, особливо у вугільній промисловості, призводили до великої плинності робітничих кадрів і населення. Тільки з комбінатів «Сталінвугілля» і «Артемвугілля» в 1947 р. вибуло понад 117 тис. осіб, у т. ч. 12 тис. молодих робітників, які закінчили школи ФЗН. Знизити рівень плинності робітників мало застосування моральних стимулів, у т. ч. встановлення Дня шахтаря, медалі «За відбудову шахт Донбасу» та ін., а також заходи боротьби з дезертирством: розшук і повернення дезертирів на підприємства, притягнення їх до кримінальної відповідальності та ін. Це дало змогу зберегти перевагу чисельності прибулих до регіону над чисельністю вибулого населення [1, с. 13].

У 1948 р. 72 % усіх прибулих до Ворошиловградської області склали мешканці України, 17,6 % – Російської Федерації, 2,3 % – Молдавії, 2,5 % – БРСР. У 1949 р. до Ворошиловградської області прибуло 181067 осіб, а до Сталінської – 306701 особа. При цьому 58,3 % прибули до Ворошиловградської області з УРСР, 32 % – з Російської Федерації, 2,9 % – з Молдавії, 2,6 % – з БРСР, а до Сталінської – 65,7 % з УРСР, 33,2 % – з Російської Федерації, 1,1 % – з Білорусії. Переважну більшість прибулих склали мобілізовані до ФЗН та ремісничих училищ та за оргнаборами [9, арк. 9, 156, 213]. У 1949 р. на підприємствах вугільної промисловості України план з оргнаборів виконано на 99,4 %, металургійної – на 99,3 %, хімічної – 99,3 %, електроенергетики – 92,7 % [2, с. 14].

Не зважаючи на значний рівень плинності кадрів, згідно з таємними матеріалами по визначенню видобутку та якості вугілля в Донбасі у 1949 р., підготовлених головою Півдглавкоксу А. Г. Пахомовим, по Донбасу видобуток вугілля досяг у 1949 р. 95,2 % довоєнного [10, арк. 10].

Величезний рівень плинності кадрів на Донбасі у перші повоєнні роки був значною перешкодою на шляху відбудови промисловості. Згідно з матеріалами начальника статуправління В. Бурліна щодо результатів виконання плану капітальних робіт

по міністерству вугільної промисловості УРСР за 1949 рік, однією з основних причин незадовільного виконання плану зростання продуктивності праці залишалася саме велика плинність кадрів. По тресту Сталіншахтвідновлення прибуло робітників 12995, вибуло 7222; по тресту Артемшахтвідновлення прибуло 7037 чол., вибуло 6459 осіб; по тресту Чистяківшахтвідновлення прибуло 4490 чол., вибуло 3969 чол.; по тресту Сталіншахтобуд прибуло 8977 чол., вибуло 6671 чол.; по тресту Донвугіллязбагаченнябуд прибуло 5446 чол., вибуло 4067 чол. По Тресту Краснолучшахтвідновлення вибуло 55,1 % середньостатистичної чисельності робітників, причому самовільно залишили роботу 1770 чол. або 39,4 %. По тресту Ворошиловградвідновлення за 1949 р. вибуло 4300 чол. (36,4 %), причому самовільно залишили роботу 1300 чол. (30,2 %). Основною причиною великої плинності кадрів, на думку урядовця, залишалася незадовільна організація житлово-побутових умов для молодих працівників. В. Бурлін вказував, що трести Донвугіллязбагачення, Сталіншахтвідновлення, та Артемшахтвідновлення протягом 1949 р. не побудували жодного житлового будинку [9, арк. 33].

Якість житлового будівництва для працівників Донбасу все ще перебувала на невисокому рівні. Так, перевіркою комісії Державного архітектурно-будівельного контролю встановлено, що за 1950 р. у м. Сталіно з 74 тисяч м² введеного в експлуатацію житла 55 тисяч м² були зі значними недоробками, у Макіївці також зафіксували 37 із 56 тисяч м² виконаних на недостатньому рівні [10, арк. 17].

На початку 1950-х рр. у зв'язку з успішним пошуком нових вугленосних шарів у вугільній галузі проблема кадрового голоду залишалася досить гострою. Збільшення видобутку вугілля екстенсивним шляхом здійснювалося шляхом додаткового залучення робітничих кадрів. Здешевлення робочої сили досягалося, як і у попередні роки, в тому числі й за рахунок відсутності належних соціально-побутових умов для працівників [11, с. 39]. Депортації населення, праця військовополонених та в'язнів великою мірою втратили своє значення у забезпеченні потреби підприємств у робочій силі. Основним засобом поповнення трудових ресурсів залишалися оргнабори.

У межах здійснення оргнаборів в 1950 р. до Ворошиловградської області прибуло 146307, а до Сталінської – 290507 осіб [12, арк. 237]. У 1951 р. до Ворошиловградської області прибуло

160285, а до Сталінської – 326112 осіб [13, арк. 37]. До Сталінської області з областей України прибуло 221115 осіб, або 67,9 % від загальної чисельності прибулих. З областей Російської Федерації – 89633 особи, або 27,5 %, а з 14 інших республік СРСР – 14723 особи, або 4,6 %. З 221115 осіб, що прибули з України, у межах області перемістилося 94738 осіб, або 42,8 %, з них – 74119 у містах області і 18612 із сіл до міст області. У 1950 р. у Ворошиловградській області механічний приріст населення склав 47635 осіб, 65,7 % з яких прибули з областей України, 33,2 % – Росії, 1,1 % – Білорусі, представники інших республік давали негативний показник механічного приросту населення: Молдови – 0,3 %, Казахстану – 1,6 %.

На рубежі 1950-х років до Донбасу продовжували прибувати переселенці з території західноукраїнських областей. Але характер їхнього переселення було змінено. Попередні депортації (окрім переселення мешканців з території прикордонних областей, рішення про яке було прийняте у 1934 р., а переміщення людей відбулося у 1935 р.), передбачали переміщення людей на нове місце роботи в основному без перевезення їхнього майна. Фактично для переселенців, переміщених з території західних областей України до східних залишалася можливість повернутися до попереднього місця проживання (для населення, яке проживало на території західноукраїнських земель, що входили до складу УРСР) або регіону (для осіб, які були переміщені з територій, що увійшли до складу Польщі). Це повернення рідше здійснювалося відповідно до дозволу радянських органів у випадку неможливості забезпечити переселенцям задовільні умови проживання, але частіше воно відбувалося самовільно. У багатьох випадках повернення працівників зі сходу країни супроводжувалося поширенням ними негативних вражень про стан справ на східноукраїнських територіях. Ці факти ставали додатковим стимулом для продовження боротьби УПА проти радянської влади.

Тому на рубежі 1950-х років переселенців із західноукраїнських земель в основному переміщували з їхнім майном, частково перевозючи розібрані будинки. Метою було обмеження можливості для повернення на попереднє місце проживання. Однак сприйняття місцевими жителями осіб, що прибували із західноукраїнських областей під впливом радянської пропаганди іноді було досить ворожим, що породжувало гострі конфлікти.

На 1 січня 1950 р. до Ворошиловградської області прибуло 109 сімей у кількості 384 особи; до Сталінської 633 сім'ї у кількості 2700 чол.[14, арк. 12]. У 1951 р. відбулася остання депортація українського населення з земель Західної України, частка з яких була переселена до Донбасу. Вона стала останнім найяскравішим проявом продовження міграційної політики воєнно-адміністративними методами, але водночас засвідчувала, що старі методи здійснення міграційної політики себе вичерпали. Влітку 1951 р. до Сталінської області було переселено 1962 родини, які розселили по 50–100 родин у селах області [13, арк. 326].

Мали місце факти обмеження місцевими керівниками спроб селян самостійно облаштувати місця проживання, коли у них відбиралися будівельні матеріали. Нецільове використання коштів, виділених на облаштування переселенців призводило до конфліктів з місцевими органами влади. Переселенці часто отримували помешкання без даху та вікон. Продукти харчування нерідко не видавалися. Багато переселенців не могли використовувати наданого урядом кредиту на купівлю худоби чи будівництво будинків, оскільки бухгалтери колгоспів не розглядали поданих заяв. Траплялися випадки, коли переселені мешканці закінчували життя самогубством. Мотивацією у такому разі, відповідно до передсмертних записок, була неможливість прогнати сім'ї на новому місці проживання та труднощі із поверненням до попередніх домівок [15, арк. 2].

Можна стверджувати, що на Донбасі формування радянської ідентичності у повоєнний період поглиблювалося під впливом пропагандистської кампанії, спрямованої на дискредитацію воjakів УПА. УПА, борючись після 1944 р. з радянським режимом, автоматично воювала зі східними українцями, які становили значну частку цієї системи. Отже, не тільки західні українці можуть нарікати на злочини радянської системи в повоєнній Західній Україні, але й східні українці через родинну історію «відчули» тієї кривди, яку їм завдав український визвольний рух.

Негативні оцінки діяльності українських національних сил призводили до поширення негативізму в оцінках жителями Донбасу всього західноукраїнського населення, яке в уявленні робітників стало дедалі більше протиставлятися жителям східноукраїнських територій. Відображенням цього стали сутички (іноді навіть збройні) між молодими шахтарями і робітниками та переселенця-

ми, які прибували з території Західної України. Причому у бесіді з робітниками, що ініціювали бійку, з'ясовувалося, що вони вороже ставляться до прибулих із західних областей України на підставі того, що всі вони «бандерівці, націоналісти, які вбивають росіян». Інформацію про вбивства росіян вони отримали з листів своїх товаришів, які жили у Західній Україні. У цих листах всі мешканці західноукраїнських земель характеризувалися як націоналісти, що вбивають росіян і українців, прибулих зі східноукраїнських областей [15, арк. 138–142].

Вкрай негативно на закріплення трудових ресурсів у Донбасі впливала криміногенна обстановка в регіоні. Причому значна кількість правопорушень, у тому числі й тяжких злочинів вчинялася молодими людьми, які прибували для роботи на шахтах. У довідці про стан карної злочинності серед молоді в УРСР начальника управління МДБ УРСР К. Руденка вказувалося, що із загальної кількості 46910 чол., притягнених по лінії карного розшуку в 1949 р. до карної відповідальності, 26781 чол., або 57,1 % складають молоді люди у віці до 25 років. У першому кварталі 1950 р. з 9175 чол., притягнених до карної відповідальності, 4870 чол., або 53,1 % складали молоді люди віком до 25 років. Комсомольців притягнуто до карної відповідальності у 1949 р. 1597 чол., або 5,9 %, а у 1 кварталі 1950 р. 447 чол., або 9,2 % до загальної кількості молоді, притягнутої до карної відповідальності. У документі вказувалося, що найвищим по Україні рівень злочинності був саме на території Донбасу: 29,5 % (1949 р.) і 38,2 % (1-й квартал 1950 р.). Найбільш поширеними злочинами залишалися вбивства (553), грабунки (2075) та крадіжки (13352) [15, арк. 160–162].

Згідно з довідкою начальника відділу «А» МДБ УРСР Подобедова від 21 червня 1950 р. у 1949 р. до відповідальності притягнуто осіб у віці до 25 років по Сталінській області 1834 чол. (45 % до всієї кількості притягнутих до відповідальності), у 1950 р. – 315 (36 %), а по Ворошиловградській області у 1949 р. притягнуто до відповідальності 783 чол. (35,7 %), у 1950 – 92 (21,7 %) [15, арк. 157].

Варто підкреслити, що досить поширеними на Донбасі були масові бійки за участі молодих людей. Так, у ніч на 20 червня 1949 р. група молодих робітників Горлівської контори «Союзпромонтаж» у кількості 60 чол. озброївшись камінням, залізни-

ми прутами здійснила хуліганський напад на гуртожиток № 84 Горлівського коксохімічного заводу [15, арк. 163]. 20 вересня 1950 р. у селищі Донська сторона м. Сталіно відбулася бійка між робітниками та солдатами, в якій взяли участь до 50 осіб. Залучення учасників до бійки відбулося на підставі захисту «своїх» за етнічною належністю [16, арк. 112]. Причому, за даними в. о. Міністра внутрішніх справ УРСР Дятлова, найбільш активно у бійці виявили себе представники вірмен, таджиків та узбеків [16, арк. 125].

У жовтні 1950 р. відбулася нарада шахтарів міст Сталіно та Ворошиловграда, де обговорювалися найбільш болючі питання, пов'язані з організацією вугледобутку. Результати обговорення виявили величезну кількість чинників, що стояли на заваді закріпленню працівників на Донбасі і зумовлювали значний рівень плинності кадрів. Шахтарі скаржилися на незадовільні санітарно-побутові умови, зневажливе ставлення частини керівництва шахт до працівників, тривалі затримки виплат заробітної плати, відсутність інформації щодо норм виробітку. Про масштаби конфліктів між працівниками і керівництвом шахт свідчила кількість справ, розпочатих у зв'язку із порушенням трудового законодавства. Так, народними судами Ворошиловградської області у 1948 р. розглянуто 2075 справ, 1949 р. – 2659, за 9 місяців 1950 р. – 2255 справ. З 6989 справ вимоги робітників були задоволені по 5378 справам (77 %). На нараді підкреслювалося, що конфліктні ситуації на шахтах, як правило, призводили до призупинення роботи як окремими працівниками, так і цілими трудовими колективами [17, арк. 2–8, 23, 32–35, 40–45, 62, 68–69]. Наприклад, на відновленні шахти імені Сталіна тресту Ворошиловградшахтовідновлення працювало 1170 робітників. За 9 місяців 1950 р. було 360 випадків прогулів, 575 робітників залишили будівництво, у тому числі 136 дезертирували [18, арк. 73].

Складність боротьби із самовільним залишенням працівниками території Донбасу, завершення основних робіт по відбудові промисловості примусили керівництво країни на рубежі 1950-х років переглянути міграційну політику. 21 листопада 1951 року було прийнято постанову Ради Міністрів СРСР «Про впорядкування проведення організованого набору робітників», що остаточно закріпила принцип їхньої добровільності, пільги та відмову від військово-адміністративних методів управління міграціями насе-

лення. 6 травня 1953 року було прийнято постанову «Про порядок проведення організованого набору робітників» [19]. Відповідно до прийнятих урядових рішень встановлювалась виконавча вертикаль, що мала опікуватись даним питанням.

У 1951 р. до Ворошиловградської області прибуло 160285 осіб, а до Сталінської – 326112 осіб. Чисельність населення Ворошиловградської області на кінець 1951 р. склала 2042 тис. осіб, а Сталінської – 3276 тис. чол. Загальна чисельність населення регіону досягла 5318 тис. осіб. З 1943 по 1951 рр. чисельність населення Донбасу досягла рівня 1939 р. і дещо перевищила її за рахунок керованих міграцій з інших областей, які проводилися військово-адміністративними методами. До регіону прибуло близько 3,25 млн. осіб, а вибуло близько 1,74 млн. осіб, механічний приріст населення склав близько 1,5 млн. осіб [1, с. 13]. Згідно з інформаційними зведеннями Українського республіканського управління трудових резервів впродовж 1951–1955 рр. у на Донбас було направлено на роботу 465 931 особу за щорічними планами та додатково 475 966 осіб [20, арк. 6]. Зокрема, впродовж 1955 р. – 132 578 осіб, з них за системою фабрично-заводського навчання та гірничих шкіл – 46 761 осіб, ремісничих та залізничних – 28 026 осіб, технічних – 6821 особа [21, арк. 15].

Протягом другої половини 1940-х – першої половини 1950-х років влада діяла в межах «логіки модернізації», спрямованої на прискорене відновлення економічної потужності. Спираючись на прагнення людей до відновлення мирного життя, радянський уряд об'єднував суспільство у справі відбудови промисловості і сільського господарства.

Варто відзначити, що переміщення великої кількості молодих людей до міст Донбасу сприяло старінню сільського населення України. Крім того, їхнє виховання на основі цінностей радянського способу життя сприяло формуванню радянської ідентичності на території регіону.

Владні структури проводили політику подвійних стандартів у справі формування ставлення до західноукраїнського населення. З одного боку, проводилася шалена пропаганда, де переважна більшість жителів Західної України звинувачували у сприянні діяльності УПА. А з другого – вказувалося, що не всі робітники підтримують дії повстанців. Мотивація нападів на західноук-

раїнських переселенців з боку частини жителів Донбасу свідчила не тільки про негативні оцінки дій їхніх співвітчизників, що продовжували боротьбу, а й про підтримку росіян та східних українців, що змушені були воювати після закінчення війни з Німеччиною. Ці настрої були настільки розповсюдженими, що радянським органам впродовж 1960-х років довелося вживати багато заходів для формування позитивного образу західноукраїнського населення у середовищі східноукраїнських робітників, об'єднуючи українське суспільство без поділу на «східних» і «західних» українців. Важливе значення у цій справі надавалося закріпленню за Донбасом ореолу виключної важливості регіону для Радянської країни. Суспільство на Донбасі перетворювалося на носія суспільного інтересу на основі корпоративізму шахтарів. Прискорення процесів урбанізації зі зростанням економічної залежності від державних органів сприяло формуванню підданської психології.

Аналіз демографічних процесів на Донбасі другої половини 1940-х – початку 1950-х років підтвердив думку про те, що військово-адміністративними методами надзвичайно складно закріпити населення на новому місці проживання. Насильницькі методи здійснення державної міграційної політики у повоєнний період, складні умови праці та у багатьох випадках незадовільні культурно-побутові та санітарні умови проживання переселенців викликали невдоволення. Воно виливалося у масові спроби самовільного залишення підприємств із виїздом за межі регіону. Співставлення кількості осіб, які прибули до Донбасу, із кількістю тих, хто залишив регіон, дало змогу відзначити, що близько 70 % працівників віддали перевагу виїзду за межі Донбасу.

Значна частина працівників впродовж досить короткого терміну залишала робоче місце на Донбасі, мотивуючи це своє рішення складністю роботи, незадовільними житлово-побутовими умовами та напруженістю у багатьох випадках стосунків із керівництвом шахт, представники якого нерідко з презирством ставилися до шахтарів. Внаслідок формально-бюрократичного ставлення до важливої справи з боку міністерства вугільної промисловості, Головного управління з вугледобутку, трестів, робітників, що прибули по оргнабору часто розміщували у непристосованих під житло приміщеннях» [22, арк. 64–65]. Досить поширеним залишалося незадовільне забезпечення громадським

харчуванням та культурно-побутовим обслуговуванням [22, арк. 66–67]. Скрутне становище із закріпленням кадрів на Донбасі констатувалося в листі Державної економічної комісії РМ СРСР до РМ УРСР від 11 квітня 1956 року [23, арк. 159]. Основним недоліком в облаштуванні переселенців, на думку Держекономкомісії, було те, що РМ союзних республік і міністерство міського та сільського будівництва СРСР не забезпечили своєчасної підготовки житла для переселенців. Згідно з інформацією Держекономкомісії, у 1955 році план забезпечення житлом переселенців виконано на 69 % [24, арк. 109].

У середині 1950-х років радянський уряд дійшов необхідності вживати комплексні заходи для запобігання великій плинності кадрів на Донбасі. Закріпленню працівників мало сприяти обмеження державного примусу у справі переміщення трудящих, покращення облаштування із покладенням персональної відповідальності за розміщення робітників на керівників трестів, полегшення праці за рахунок збільшення рівня механізації виробництва. Однією із важливих умов зменшення плинності кадрів було забезпечення працівників житлом та культурно-побутовим обслуговуванням.

В таких умовах на загальносоюзному рівні була підготована спільна Постанова РМ СРСР та ЦК КПРС «Про заходи із забезпечення робочою силою найважливіших будівництв і підприємств, що знаходяться в регіонах з нестачею трудових ресурсів». У цьому документі зверталася увага на необхідність підтримки галузей важкої промисловості шляхом забезпечення робочою силою та підвищення продуктивності праці. Для забезпечення будівництв стійкими кадрами пропонувалось: в галузі чорної та кольорової металургії, вугільної, хімічної, залізничної індустрії запровадити суспільний призив; проводити широку пропаганду та роз'яснювальну роботу; відбирати осіб із сільської місцевості не менше, ніж на три роки; визначити точну потребу в кадрах; бажаним видавати 3–8 місячну зарплату зі старого місця роботи, стимулювати пільгове кредитування індивідуального будівництва, запровадити безкоштовне перевезення сім'ї на нове місце проживання; для забезпечення суспільного призову – забезпечити житлом, гуртожитками, можливо, тимчасово наметами, медичним обслуговуванням, лазнями [24, арк. 58–60].

Урядом УРСР було прийнято постанови № 588 «Про прийом, розміщення, трудовикористання робітників, які прибувають на шахти і будови міністерства вугільної промисловості УРСР» від 5 травня 1955 року та № 815 «Про підготовку кваліфікованих кадрів і заходи по зниженню плинності робітників шахт міністерства вугільної промисловості УРСР» від 1 липня 1955 р.[22, арк. 64]. Тут йшлося про попередження керівників вугільних трестів Донецького вугільного басейну – Орджонікідзевугілля, Червоноармійськвугілля, Свердловськвугілля, Советвугілля – та шахт про особисту відповідальність за належний прийом, влаштування та побутове обслуговування і навчання робітників. Урядовими постановами передбачалось усунути бюрократію, влаштувати всіх звільнених робітників, забезпечити робітників житлом, умовами, ввести до кінця року 338 тис. кв. м житла та низку культурно-побутових об'єктів.

В роки правління М. С.Хрущова відбулася подальша еволюція державної міграційної політики. Колгоспники почали одержувати паспорти, а це означало скасування фактичного прикріплення селянства до місця проживання. У квітні 1956 р. вийшов указ Президії Верховної Ради СРСР «Про відміну судової відповідальності за самовільне залишення підприємств і закладів», відповідно до якого суд зобов'язував керівників радгоспів видавати трудові книжки переселенцям і сплачувати за вимушені прогули. Під час хрущовської «відлиги» депортації та мобілізації населення в СРСР було припинено, але продовжували існувати оргнабори, комсомольсько-молодіжні призови на комсомольсько-молодіжні будівництва, суспільні призови на будівництво шахт, призови учнів до шкіл ФЗН. Керовані зовнішні міграції стали здійснюватися у вигляді комсомольсько-молодіжних призовів на будівництво шахт та промислових підприємств, що призвело до нових зовнішніх міграцій у 1956–1958 рр., значну роль у цьому відіграли громадські призови в 1956 і 1957 рр. Тільки в 1955–1957 рр. на будівництво 37 шахт прибуло 113 тис. молодих робітників з різних областей України [1, с. 14].

У 1958 р. розмір оргнабору склав 135 тис. осіб по УРСР, з них на роботу на підприємства Сталінської області направили 55 тис. осіб [25, арк. 14]. У 1958 р. в основному були побудовані нові шахти, прийняли в експлуатацію першу чергу каналу «Сіверський Донець – Донбас». Завершення великої частини масштабних будівництв

призвело до поступового зменшення потреби у робітниках. Вже з 1959 р. кількість прибулих на Донбас стала поступово зменшуватися, хоча плінність кадрів залишалася досить високою.

У 1952–1959 рр. у регіон прибуло більше 4,6 млн. осіб, вибуло майже 2/3 прибулих. Усього за 1944–1959 рр. в Донбас прибуло 7,85 млн. осіб, вибуло – 5,32 млн. осіб, механічний приріст склав 2,53 млн. осіб. Чисельність населення регіону досягла 6,72 млн. осіб, тобто порівняно з 1939 р. зросла майже на 37 %, а у порівнянні з 1943 р. – більше ніж на 300 %. Працевдатне населення складало близько половини чисельності населення регіону, питома вага робітників та їхніх родин склала близько 70 %. У 1958–1959 рр. на вугільних підприємствах було досягнуто довоєнного рівня продуктивності праці, зростали й інші показники економічного розвитку [1, арк. 15]. Відбудова промисловості дозволила Донбасу зайняти традиційне місце паливно-енергетичної бази СРСР. Проте, відбудова відбувалася на старій технічній основі та й стосувалася перш за все підприємств тяжкої промисловості, що посилювало міжгалузеві диспропорції і супроводжувалось негативними моментами у фінансовій і господарській діяльності окремих підприємств, а це обумовлювало нові зовнішні міграції.

Організовані переселення в СРСР мали цілу низку недоліків, пов'язаних із особливостями їхньої організації та проведення. У першу чергу йдеться про їхній примусовий характер із встановленням терміну перебування на новому місці роботи для працівників. Розуміння цього факту посилювало усвідомлення роботи на Донбасі як тимчасової, пов'язаної із підкоренням державному примусу. Крім того, оргнабори призводили до старіння сільського населення. Так, у період 1959–1979 рр. на Донеччині чисельність робітників збільшилась на 661,3 тис. чол., службовців – на 329,5 тис. чол., а колгоспників. навпаки, стало менше на 99.4 тис. чоловік [26, с. 8–14].

У 1960-х рр. оргнабори не відігравали такої значної ролі у забезпеченні індустріальних галузей продуктивними силами, як у попереднє десятиліття, отже, домінуючу роль почали відігравати добровільні міграції контингентів сільського населення у міста. Поступова відмова від оргнаборів співпала з поширенням науково-технічної революції, яка ставала засобом різкої інтенсифікації виробництва. Потреба у збільшенні кількості працівників поступилася необхідності зростання їхнього культурно-освітнього рівня,

що мав забезпечити можливість оволодіння новою технікою для найбільш продуктивного її використання. Це стало однією з причин певної стабілізації зростання чисельності населення Донбасу, коли основну роль у цьому процесі став відігравати природній приріст населення, а не механічний.

Протягом 1960–1990-х рр. найбільші міграційні відстані спостерігалися саме на Донеччині. Для Донецька до 1985 р. було характерним зростання шлюбної відстані. Частка «ближніх» мігрантів (Центральний і Центральньо-Чорноземний регіони Росії, Молдова, Білорусія) у період з 1960 по 1985 рр. по Донецьку знизилася майже в 3,5 рази. Механічний рух населення впливав на сімейний склад жителів, оскільки частіше піддається міграції неошлюблена частина населення. В цілому чисельність шлюбів зростала, але самі сім'ї ставали дрібнішими. Середній розмір сім'ї в Донецькій області в 1979 р. становив 3,2 особи [27, с. 11–14].

Зростання шлюбної відстані пов'язане не тільки з результатами міграційної політики, а й з тим, що проходження строкової служби в лавах армії, як правило, передбачалося для чоловіків на значній відстані від місця призову. А укладення міжетнічних шлюбів у період існування СРСР заохочувалося і сприймалося як успіх національної політики. Загалом підвищення національного різноманіття з 1960 по 1985 рр. було типовим для міст Радянського Союзу і зв'язане з наявністю єдиного політичного й економічного простору.

Важливою рисою внутрішньої міграції 70–80 рр. ХХ ст. в Донецькій області був інтенсивний міграційний приплив до міст сільського населення, значний розвиток «маятникових» міграцій у приміській зоні великих міст та поширення субурбанізаційних процесів, тобто збільшення «прихованого» міського населення в приміській зоні. За десять років 1979–1989 рр. чисельність жителів Донецька зросла на 9 %; Краматорська – на 11 %; Маріуполя – на 3 %. В Макіївці відбулося скорочення на 1 % внаслідок виділення в окрему адміністративну одиницю селища Жданівка [26, с. 8–14].

Міграційні процеси на Донеччині приходили у взаємодію з іншими процесами та явищами суспільного життя регіону. Наслідком міграційних процесів в донецькому селі стало старіння його населення, диспропорції між числом чоловіків та жінок в молодих віках,

порушення репродуктивності сільського населення, зміни в складі трудових ресурсів, що, з урахуванням невисокого освітнього та кваліфікаційного рівня сільських жителів, призвело до певних економічних труднощів. Переміщення селян на постійне проживання до міст не могло автоматично прищепити їм міську культуру проживання та спілкування. Однією з характерних рис та парадоксів урбанізації в УРСР було існування сільської культури та побуту в міському середовищі, у тому числі великих міст республіки. Сільське населення, що опинилося у великих містах і люмпенізувалося там, значною мірою не сприймало системи міських культурно-естетичних цінностей, його негативне й агресивне ставлення під впливом тогочасної ідеології призвело до руйнування сформованої етичної системи міського життя, нехтування духовними і матеріальними традиціями [28, с. 32]. Загалом це викликало нівелювання особистості та її підпорядкування примітивно трактованим «потреbam колективу», що загалом спричинило деформацію та занепад традиційних форм міського життя і поведінки [29, с. 99].

В 40–60-ті роки ХХ ст. більшість промислових робітників Донбасу ще мала риси маргіальності. Міські жителі в першому поколінні так і не порвали зі своїм сільським минулим, але в умовах промислових міст вони не відтворювали автентичних господарств та побутових традицій сільського життя. До кінця не звикнувши до нового середовища, ці городяни виробили чудернацький симбіоз міської та сільської традицій, своєрідний продукт виживання та адаптації – феномен, який деякі дослідники називають «напівміською» культурою. Саме це явище продовжувало відтворюватися наступними поколіннями, децю викрививши картину міського життя у її чистому вигляді [30, с. 161]. Багатьох працівників влаштовувало становище «гвинтика» у наскрізь одержавленій системі, оскільки вона створила «соціальний ліфт» – піднімала людей із соціального дна, забезпечувала певні житлові умови, відкривала можливості для безплатного навчання і лікування. За допомогою ідеологічного тиску насаджувалися установки на соціальне утриманство, обмеженість потреб, примітивність мотивацій. У східних промислових регіонах особливо відчувалася глибока дихотомічність української ментальності – тут легко уживалися між собою і прагнення успіху й визнання, яке часто вимагало від людини граничного напруження сил та здібностей, і ставка на державний патерналізм [31, с. 167].

Протягом 60–70-х років ХХ ст. центральна влада надавала Донецькому регіону сприятливі можливості для розвитку в межах радянської системи. Донбас офіційно став вважатися привілейованим краєм, що демонстрував здобутки соціалізму. Прихильність з боку центральної влади ставала платою за лояльність, за можливість використовувати та підтримувати у суспільстві певні радянські ідеологічні кліше, одним з яких була «важливість для великої країни соціалізму пролетарського регіону» [32, с. 45]. Донбас було проголошено регіоном, що виконував надзавдання у справі будівництва комунізму. Тому спочатку «мікросвіт» заводу і шахти «переломив застарілі релігійні міфи», а потім культ індустріалізації посилювався пропагандою «шахтарської робітничої слави» ціннісної основи Донбасу [33, с. 131]. Формуванню регіональної самосвідомості сприяло панування у радянській літературі й кіномистецтві доби соцреалізму своєрідного міфу про Донбас. Культурний герой у цьому міфі приходить у Донбас, щоб пережити друге народження, перевтілитися у героїчній праці й набути нове соціально значиме «Я». Така «нова людина» стає здатною на найвеличніший подвиг. Цей міф Донбасу дістав найяскравіше втілення у творах Б. Горбатова «Донбас» і «Нескорені», в романі О. Фадєєва «Молода гвардія» [34, с. 89].

Отримання статусу передового пролетарського регіону, поєднаного із поліпшенням соціально-побутових умов, забезпечення продуктами харчування, підвищеного рівня заробітної плати, поступово перетворювало Донбас на «елітний» регіон радянської країни. Якщо наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. символом єдності жителів Донбасу залишалася шахтарська праця, то протягом повоєнних років поступово формувалося уявлення про єдність на основі результатів цієї праці у вигляді високого рівня оплати та культурно-побутового забезпечення. Якщо спочатку йшлося про єдність на основі тягаря шахтарської праці, то пізніше – про переваги від проживання на Донбасі.

Такі переваги великою мірою створювалися за рахунок посилення уваги державних органів до житлового будівництва у межах розбудови міст із використанням типових проектів будинків. Діяльність владних органів призводила до переміщення великої кількості сільських жителів до міст. Привабливість міст для проживання поступово збільшувалася у зв'язку з їхнім благоустроєм.

Характер урбанізації в східних регіонах УРСР призводив до поглиблення асиміляції представників різних етнічних груп. Одним із результатів цього процесу ставала зміна питомої ваги різних етнічних груп у складі населення Донбасу. В 1985 р. максимальне етнічне різноманіття було помічено саме на території Донбасу. Частково це можна пояснити порівняно близьким розташуванням Донецька до Кавказу, який дуже різноманітний за національним складом. Національне різноманіття було неоднаковим у різних статей – у чоловіків воно завжди вище, що пояснювалося більш інтенсивною міграцією чоловічого населення у зв'язку з професійною діяльністю, службою в армії [27, с. 12]. Однак, попри велике етнічне розмаїття, на території Донбасу протягом другої половини ХХ ст. спостерігалася чітка тенденція посилення процесів асиміляції.

Контингент зовнішніх мігрантів складали переважно росіяни, створюючи при цьому передумови для формування двонаціонального суспільства в УРСР відповідно до офіційного бачення вирішення національного питання в державі. Українське суспільство з багатонаціонального перетворювалося на переважно двонаціональне, в якому українська більшість існувала поруч із постійно зростаючою російською меншістю [35, с. 421]. Підтримання радянським урядом урбанізації шляхом припливу великої кількості російських робітників було одним із засобів тиску на українські національні цінності, мову та культуру [36, с. 27–42].

Визначені вченими тенденції точно відображали суть національної політики радянського керівництва щодо формування «нової історичної спільноти – радянського народу», що на практиці зводилось до зростання чисельності некорінного населення в національних республіках та утворення у великих промислових центрах, малих та середніх містах російськомовних більшостей. Так, упродовж 1968 та 1969 рр. до УРСР прибуло 589 922 особи (22,67 % загальної величини республіканських міграцій), з них 419 660 осіб з РРФСР, що становило 71,1 % прибульців з інших радянських республік. В період між переписами населення 1959–1989 рр. чисельність жителів Донецької області збільшилась на 1070 тисяч чоловік. Найбільш багаточисельну групу становили українці. За 30 років їхня чисельність зросла, але їхня питома вага серед жителів області знижувалась. Протягом розглянутого періоду українців збільшилося на 325,0 тис. чол., або на 3,5 %.

Росіян же на 714,8 тис. чол., тобто на 7,1 %. Переважну більшість становили українці: в 1959 р. їх було 2368,1 чол., або 56,4 %. Високою була питома вага росіян: 1601,2 тис. чол., чи 38,2 %. Крім українців та росіян, в області мешкали греки, євреї, татари, казахи. В 60–70 рр. помітно зросла чисельність узбеків, вірмен. Цих людей привело сюди не просто бажання змінити місце проживання, а стабільніше становище в Донбасі. Найбільше робітників було з росіян, українців, греків. Серед службовців переважали росіяни. Сільське населення за національним складом було більш однорідним, переважно українським [26, с. 8–14].

Однією з основ процесів асиміляції було використання на Донбасі російської мови як засобу міжетнічного спілкування. Відповідне етнічне середовище впливало на побут, мову, погляди, моральний розвиток родини. Отже, етнічна неоднорідність населення Донецької області сприяла створенню міжетнічних шлюбів. Слід додати, що люди, які мігрували в Донецьку область з інших республік, більше схильні до утворення міжнаціонального шлюбу, ніж місцеві жителі. Вивчення спілкування в таких сім'ях виявило, що частіше там користувались російською мовою. Це можна певною мірою пояснити тим, що протягом 1960-х – 1980-х років серед осіб, що вступали до шлюбу, росіян було 43,3-49,2 %. А для Донецька спостерігалася чітка тенденція на зниження ролі національності у виборі шлюбного партнера [27].

За даними переписів 1970, 1979, 1989 років, помітне поступове зменшення частки українців і збільшення частки росіян в етнічній структурі населення Луганської області (відповідно 54,8 % і 41,7 %; 52,8 і 43,8 %; 51,9 % і 44,8 %). Продовжувала розвиватися тенденція розбіжності рідної мови й етнічною приналежністю. Від перепису до перепису зменшувалося відносне число українців, що вважали українську мову рідною: 1959 р. – 87,6 %, 1970 р. – 78,3 %, 1979 р. – 71,6 %, 1989 – 66,4 % [37, с. 29]. Подібний стан речей у другій половині ХХ ст. залишався характерним для всіх жителів України. Коли у 1959 році російську як рідну мову назвали 10,3 млн. осіб (з них 6,9 млн. росіяни, 2 млн. українці), то в 1970 році цей показник сягнув 13,4 млн. (8,9 млн. росіян та 3 млн. українців). Рідною українська мова стала лише для частини поляків. Під час обох переписів 68 % поляків своєю рідною назвали українську мову. Решта національностей схилились до русифікації. Інтенсивне зростання чисельності росіян на Донбасі обумовлювалося не тільки їхньою міграцією з Росії, а також

записуванням представників різних етнічних груп росіянами. Оскільки в умовах глобальної русифікації, особливо в 60–70-ті рр. ХХ ст., було вигідним записатися за документом росіянином. Тому русифікація в області і в Україні в цілому сприяла переходу до російської національності дітей у мішаних шлюбах [26, с. 9].

В цілому протягом тривалого часу закріпленню населення на Донбасі перешкождала система плановості у здійсненні міграційної політики. Для гарантованого виконання планів виробництва підприємства часто завищували власні потреби у робочій силі. Працівники, які забезпечували виконання планів оргнабору на місцях, у переважній більшості випадків прагнули до перевиконання плану. В результаті кількість житлової площі для прибулих працівників стабільно виявлялася недостатньою, що тягнуло за собою соціально-побутові конфлікти, які іноді переростали у міжетнічні на основі підтримки «своїх».

Житловий дефіцит, відсутність належного культурно-побутового обслуговування негативно позначалися на продуктивності праці. Не маючи можливості забезпечити власний повноцінний відпочинок, досить багато шахтарів вдавалися до пиятики як засобу зняття стресу від виснажливої, небезпечної для життя роботи. Ситуація покращилася лише у 70-х–80-х роках ХХ ст., коли за рахунок інтенсивного житлового будівництва та спорудження культурно-освітніх закладів рівень життя на Донбасі вдалося суттєво покращити. Загалом демографічні процеси на Донбасі у другій половині 1950-х–першій половині 1980-х років призвели до різкого зростання рівня урбанізованості, що сприяло створенню середовища, в якому активізувалися процеси русифікації населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Алфьоров М. А. Міграційні процеси та їх вплив на соціально-економічний розвиток Донбасу в 1939–1959 рр. / М. А. Алфьоров. – Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Донецьк, 2007. – 17 с.
2. Лобода М. К. Використання трудових ресурсів у відбудові важкої промисловості України (1943–1950 рр.). – Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 2007. – 18 с.
3. Центральний державний архів вищих органів України (ЦДАВО). – Ф. 582. – Оп. 11. – Спр. 48. – 97 арк.
4. Державний архів Донецької області (ДАДО). – Ф. 326. – Оп. 1. – Спр. 398. – 136 арк.

5. ЦДАВО. – Ф. 4626. – Оп. 1. – Спр. 29. – 42 арк.
6. ЦДАВО. – Ф. 4626. – Оп. 1. – Спр. 28. – 54 арк.
7. ЦДАВО. – Ф. 582. – Оп. 11. – Спр. 118. – 114 арк.
8. ЦДАВО. – Ф. 582. – Оп. 11. – Спр. 119. – 183 арк.
9. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО). – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 125. – 362 арк.
10. ЦДАВО. – Ф. 2. – Оп. 8. – Спр. 906. – 68 арк.
11. Ковпак Л. П. Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині ХХ ст. (1945 – 2000 рр.) / Ковпак Л. П. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2003.
12. ЦДАВО. – Ф. 582. – Оп. 11. – Спр. 236. – 257 арк.
13. ЦДАВО. – Ф. 582. – Оп. 11. – Спр. 286. – 312 арк.
14. ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 94. – 315 арк.
15. ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 106. – 214 арк.
16. ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 377. – 212 арк.
17. ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 378. – 279 арк.
18. ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 238. – 119 арк.
19. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам, в 5-ти томах / [Сост. Черненко К. У., Смиртюков М. С.] – М.: Издательство политической литературы, 1968. – Т. 4: 1953 – 1961 годы.
20. ЦДАВО. – Ф. 2. – Оп. 9. – Спр. 3819. – 72 арк.
21. ЦДАВО. – Ф. 2. – Оп. 9. – Спр. 2592. – 99 арк.
22. ЦДАВО. – Ф. 2. – Оп. 9. – Спр. 2593. – 182 арк.
23. ЦДАВО. – Ф. 2. – Оп. 9. – Спр. 5082. – 185 арк.
24. ЦДАВО. – Ф. 2. – Оп. 9. – Спр. 2589. – 156 арк.
25. ЦДАВО. – Ф. 2. – Оп. 9. – Спр. 6561. – 104 арк.
26. Панчук Г. М. Зміни в складі населення Донецької області (1959-1989 рр.) / Г. М. Панчук. – Автореф. дис... канд. іст. наук. – Донецьк, 2000. – 21 с.
27. Філіпцова О. В. Генетико-демографічні процеси в урбанізованих популяціях Східної України / О. В. Філіпцова. – Автореф. дис... канд. біологіч. наук. – Харків, 1998. – 20 с.
28. Фильваров Г. Проблемы экологии городской культуры / Г. Фильваров // Досвід та перспективи розвитку міст України. – Вип. 2. – К., 2002. – С. 36.
29. Посацький Б. С. Простір міста і міська культура (на зламі ХХ – ХХІ ст.) / Посацький Б. С. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2007. – 208 с.

30. Данилін О. М. До питання про урбанізаційно-модернізаційні процеси в Донбасі у перші повоєнні десятиліття: шахтарі в урбаністичній схемі регіону / О. М. Данилін // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Зб. стат. – Вип. 18. – К. – Донецьк, 2001.
31. Нагорна Л. Регіональна ідентичність: український контекст / Л. П. Нагорна. – К., 2008.
32. Коржов Г. Регіональна ідентичність Донбасу: генеза і тенденції розвитку за умов суспільної трансформації / Г. Коржов // Соціологія: теорія, методи. Маркетинг. – 2006. – № 4. – С. 38–51.
33. Проскуріна О. Політико-культурний вимір Донбаського регіону / О. Проскуріна // Політичний менеджмент. – 2007. – № 1. – С. 127–135.
34. Кононов І. Донбас: етнічні характеристики регіону / І. Кононов // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – № 2. – С. 72–97.
35. Субтельний О. Україна. Історія / О. Субтельний. – К.: Либідь, 1991. – 512 с.
36. Кубійович В. Зміни в стані населення Української РСР у 1959–1969 рр. / В. Кубійович // Український історик. – 1972. – № 1–2. – С. 27–42.
37. Пашина Н. Етномовний чинник політичної ідентичності в Донбасі / Н. Пашина // Політичний менеджмент. – 2005. – № 1. – С. 24–34.

Николаец Ю. А. Демографические процессы на Донбассе во второй половине 40-х – первой половине 80-х годов XX в.

Статья содержит анализ демографических процессов на Донбассе во второй половине 40-х – первой половине 80-х годов XX ст. Определяются причины и характер межэтнических конфликтов в условиях ускорения процесса урбанизации.

Ключевые слова: демография, депортации, урбанизация, конфликт, Донбасс.

Nikolaets Yu. Demographic processes in Donbass region during 1940's – 1980's.

The author of the given article is analyses main aspects of demographic processes in Donbas region during 1940's – first 1980's. The researcher is defined the reasons of ethnic conflicts in the conditions of urbanization.

Key words: demography, deportation, urban, conflict, Donbas region.